

Yantümcelerde Çekim Ekleri

Murat Kural
UCLA

0. Giriş.

Bu yazının amacı yantümcelerde bulunan çekim eklerinin alışlagelmiş sınıflandırmasının dışına çıkarak kanımca daha tutarlı görünen bir alternatif önermek.¹ Başlangıç noktası bildiğim kadarıyla Underhill (1976)'ya dek uzanan bu sınıflandırma aşağıdaki gibidir.

(1)	<u>Takı</u>	<u>Standart sınıflandırma</u>
a.	-DIK-	Ulaş
b.	-EcEK-	Ulaş
c.	-mE-	Ulaş
d.	-mEK	Mastar
e.	-Iş-	Adlaştırmacı (türetim eki)

Zaman içinde çeşitli yazarlar yer yer ufak değişiklikler yapmalarına karşın ana hatlarıyla (1)'deki sınıflandırmaya sadık kalmışlardır. Bu yazarlar arasında Kornfilt (1984) -DIK-'i gereklilik ortacı, -mE-'yi eylem ortacı, -EcEK-'i ise gelecek zaman eki olarak değerlendirir. Öte yandan Kennelly (1990) -DIK- ve -EcEK-'in görünüş ekleri olduğunu öne sürerek bunları anatümce zaman eklerinden ayırır. Bu yazıda savunacağım sınıflandırma ise şöyledir.²

(2)	<u>Takı</u>	<u>Yeni sınıflandırma</u>
a.	-DIK-	Geçmiş zaman (anatümcelerdeki -DI- gibi)
b.	-EcEK-	Gelecek zaman (anatümcelerdeki -EcEK- gibi)
c.	-mE-	Mastar
d.	-mEK	Mastar
e.	-Iş-	Ulaş

-DIK-, -EcEK-, ve -mE-'nin (1)'de ulaş olarak tanımlanmasının nedeni bu takıların bulunduğu tümceciklerin (3)'de sıralanan ve (4)'te örnekleri verilen ulaş özelliklerini sergilemesidir.

- (3) a. Bu tümceciklerin öznesi adın iyelik durumunu taşır.
 b. Bu tümceciklerde özne-fiil uyumunun biçimi ad öbeklerindeki gibidir.
 c. Bu tümcecikler zorunlu olarak durum eki taşır.
- (4) Ahmet [Ayşe'nin uyuduğu]nu söyledi

Yazının birinci bölümünde -İş- ekinin adlaştırmacı ek olmadığını, ikinci bölümde -mE- ve -mEK eklerinin master eki olduğunu, üçüncü bölümde ise -DIK- ve -EcEK- eklerinin anatümcelerdeki geçmiş zaman takısı -DI- ve gelecek zaman takısı -EcEK- ile aynı olduğunu göstermeye çalışacağım. Bu arada ikinci ve üçüncü bölümlerde diğer eklerle karşılaştırmak yoluyla -İş- ekinin ulaş olduğu sonucuna ulaşacağım. Bunun ardından dördüncü bölümde dikkatimi -mEK-, -DIK-, ve -EcEK- eklerinin sonunda bulunan -K-'ya çevirerek bunun tümleyici (TÜMLE) olduğunu öne sürdükten sonra beşinci bölümde de o noktaya kadar yanıtlamadan bıraktığım bazı soruları ele alacağım.

1. -İş- Ekini Adlaştırmacılarından Ayıran Özellikler.

Bu bölümde gerçek adlaştırmacı eklerle karşılaştırıldığında -İş- takısını taşıyan fiillerin adlardan farklı olarak fiisel özelliklerini koruduklarını savunacağım.

1.1. Yapısal Durum Ekleri.

Kennelly (1987)'nin belirttiği gibi -İş- ekini taşıyan fiiller tümleçlerine yapısal³ durum eki sağlamasına karşın adlar Türkçe'de bu yetenekten yoksundur.

- (5) a. Ahmet'in bu arabayı alışı
 b. Ayşe'nin [çocuğunun mutluluğu]nu isteyişi
 c. Ali'nin adını tahtaya yazışı
- (6) a. *Ahmet'in bu arabayı alımı
 b. *Ayşe'nin [çocuğunun mutluluğu]nu isteği
 c. *Ali'nin adını tahtaya yazısı

Türetilmemiş adların tümleçlerine durum eki sağlamadığı aşağıdaki örneklerde görülebilir.⁴

- (7) a. *Ali'nin Ayşeyi resmi
 b. *Muhasebecinin yılsonunu hesabı
 c. *Ahmet'in Canan'ı daveti

Bu örneklerde -Im-, -K-, ve -I- eklerini taşıyan fiiller tümleçlerine yapısal durum eki sağlayamamaları açısından (7)'deki türetilmemiş adlara benzer. Bu da -Iş- ekini taşıyan fiillerin adlaştıırılmadığı ve fiil özelliklerini koruduğu anlamına gelir.⁵ Ulaçların adlardan farklı olarak tümleçlerine yapısal durum eki sağladıklarını göz önüne alırsak -Iş- i ulaç eki olarak tanımlamamız olasıdır.

1.2. Ettirgen, Edilgen, ve Olumsuzluk Ekleri.

-Iş- ekinin özelliklerinden de biri ettirgen, edilgen, ve olumsuzluk eklerinden sonra fiillere takılanabilmesidir. -Im- veya -I- gibi gerçek adlaştıırıcılara baktığımızda ise, bunları taşıyan fiillerin bu takılarla birlikte barınamadığını görürüz.

- (8) a. ?ölüş
 b. öldürüş
 c. ölüm
 d. *öldürüm
- (9) a. ?çözüş
 b. çözüüş
 c. çözüm
 d. *çözülüm
- (10) a. ?yıkış
 b. yıkmayış
 c. yıkım
 d. *yıkmayım

-Im- ekinin fiile -dIr-, -Il-, ve -mE- eklerinden sonra takılanamamasının nedeni adlaştıırıcı eklerin üretici nitelikleri nedeniyle fiile sözlükte eklenmesi, buna karşılık ettirgen, edilgen, ve olumsuzluk gibi çekim eklerinin ise sözdiziminde bulunmasıdır.⁶ -Iş- ekinin bu eklerden sonra takılanabilmesi, bu işlemin sözlük

yerine daha geç bir aşamada, yani sözdiziminde gerçekleştirildiğini gösterir. Bu da -İş-'in adlaştırmacıdan çok ulaç eki olabileceği görüşünü destekler.⁷ -İş- ekinin (8a), (9a), ve (10a)'da o kadar da iyi olmamasının nedeni ise Aronoff'un (1976) 'Engelleme Etkisi'ne bağlanabilir.⁸

1.3. Sıklık Belirteçlerinin Kullanımı.

-İş- ekini taşıyan fiiller sıklık belirteçleriyle nitelenebilir. -Im tarzı adlaştırmacı ekleri taşıyan fiillerde ise durum tamamen farklıdır.

- (11) a. Bu ülkede bebeklerin sık sık ölüğü
 b. Ahmet'in arada bir koşuşu
 c. Ayşe'nin bazen öksürüşü
- (12) a. *Bu ülkede bebeklerin sık sık ölümü
 b. *Ahmet'in arada bir koşusu
 c. *Ayşe'nin bazen öksürüğü

Sıklık belirteçleri yalnızca fiil tabanlı öğeleri niteleyebilir. Türetilmiş adlar fiil tabanlarını yitirerek adlaştıkları için (12)'deki belirteçlerle aynı öbekte bulunamaz. -İş- ekini taşıyan fiillerin (11)'de bu belirteçlerle aynı tümcede barınabilmesi bunların adlaştırılmadığını ve fiisel özelliklerini koruduğunu gösterir.

Böylece -İş-'in adlaştırmacı olmadığını ve fiillere çekim eki olarak sözdiziminde takılındığını görmüş olduk. -İş-'in tam olarak ne olduğunu saptamak için ise bunu yukarıda sıraladığım diğer çekim ekleriyle karşılaştırmamız gerekir.

2. -mE- ve -mEK Eklerinin Master Özellikleri.

-Iş- ekinde olduğu gibi -mE- ve -mEK eklerinin takılandıkları fiiller de tümleçlerine yapısal durum eki sağlar, çekim eklerinin ardından fiile takılanabilir, ve sıklık belirteçleriyle nitelenebilir. Bu bölümde -mE- ve -mEK eklerinin eşdeğer olduğunu savunarak bunları -Iş- ekinden ayıracağım.

2.1. -mE- ve -mEK'in Fiil Öbeklerindeki Dağılımı.

Fiil öbeklerinde (tümcelerde) -mE- ve -mEK eklerini içeren yantümcelerinin dağılımını yantümcedeki özne tipi ve özne-fiil uyumunun varlığı belirler. Yantümcenin öznesi durum eki gerektirip de (sözlüksel adlar, gizli özne pro, ortaç yantümcesi işlemcisinin değişkeni, vb.) fiille uyum gösterdiğinde -mE-, durum eki gerektirmeyip de (PRO) fiille arasında uyum bulunmadığında ise -mEK eki kullanılır.

- (13) a. Ahmet [PRO yere düşmek]ten korkuyor
b. Ahmet [Ayşe'nin yere düşmesi]nden korkuyor
- (14) a. Ahmet [PRO toplantıya katılmak]ta diretti
b. Ahmet [Ayşe'nin toplantıya katılması]nda diretti

Yukardaki (a) ve (b) tümceleri arasındaki tek fark özne tipinde ve özne-fiil uyumunda odaklaşır. Bunun ötesinde her iki tümcecik tipi de aynı biçimde yorumlanır. Örneğin (13a) ve (13b)'de yere düşme eylemi korkma olayı sırasında ya da bu olayın öncesinde gerçekleşmiş olamaz. Aynı şekilde (14a) ve (14b)'de toplantıya katılma eylemi direktme eylemiyle aynı anda ya da direktmenin öncesinde gerçekleşmiş olamaz.

Her iki tümcecik tipinin de aynı anlama gelmesine dayanarak -mE- ve -mEK eklerinin görece eşdeğer olduğunu öne sürebiliriz. Bunun yanısıra bu eklerin böylesine düzenli bir dağılım göstermesi de bu öneriyi destekleyen bir olgu. Bu verilerden yola çıkarak -mEK ekini -mE- ve -K diye ikiye bölersek bu iki ek arasındaki tek ayrım sondaki -K'nın varlığı ya da yokluğu ile belirlemiş oluruz. Bu çerçevede -mE- tümceciklerinin öznesinin ancak -K-'nın yokluğunda durum eki aldığı söyleyenebilir.

2.2. -mE- ve -mEK'in Ad Öbeklerindeki dağılımı.

Ad öbekleri içindeki tümceciklere baktığımızda manzaranın fiil öbeklerinden çok daha farklı olduğunu görürüz. Bu ortamın özelliği özneleri durum eki gerektiren ve fiille uyum gösteren yantümcelerinin yanısıra -mEK tümceciklerini de tümüyle dışlamasıdır. Böylece ad öbeklerinde rastladığımız tek seçenek PRO özneli -mE- tümceciklerdir.

- (15) a. Ahmet'in [PRO koşma] çabası
 b. *?Ahmet'in [PRO koşmak] çabası
 c. *Ahmet'in [PRO koşuş] çabası
- (16) a. Ayşe'nin [PRO uyuma] dileği
 b. *?Ayşe'nin [PRO uyumak] dileği
 c. *Ayşe'nin [PRO uyuyuş] dileği
- (17) a. Düşmanın [PRO saldırma] girişimi
 b. *?Düşmanın [PRO saldırmak] girişimi
 c. *Düşmanın [PRO saldırış] girişimi

Adların tümleçlerine yapısal durum eki sağlamadıklarını göz önüne aldığımızda burada dikkatimizi iki şey çekmeli. Birincisi, -mE- ekini içeren tümceciklerin ad öbeklerinde barınabilmelerinin (1)'deki sınıflandırmaya karşın bunların ulaç olmadıklarını göstermesi. Ulaçlar genelde 'içi fiil dışı ad' olarak tanımlanabilecek bir davranış sergilediğinden klasik kuramlarda ad öbeği (AÖ) altına yerleştirilmiş tümcecik olarak değerlendirilmişlerdi. Abney (1987) bu yaklaşımı yakın zamanlarda yeniden yorumlayarak ulaçların belirleyen öbeği (BÖ) altına yerleştirilmiş çekim öbeği (ÇÖ) olduğunu öne sürer. Bu görüşü Türkçe'ye uyarladığımızda (bkz. Kennelly 1990) -mE- tümceciklerinin ulaç olamayacağı, aksi taktirde Durum İlkesi uyarınca ad öbeklerinden tümüyle dışlanmaları gerektiği sonucuna ulaşabiliriz.⁹

Sözünü ettiğim ikinci olgu ise her ne kadar -mE- ekiyle temelde aynı olduğunu öne sürdüysem de, -mEK ekinin bu noktada -mE'-den farklı bir davranış sergilediği. Bu aşamada aradaki farklılığın sondaki -K-'dan kaynaklandığını söylemekle yetinip asıl açıklamayı ilerde -K- birimini irdeleyeceğim bölüme erteliyorum.

Buraya kadar özetle fiil öbekleri içinde -mE- ve -mEK ekleri arasındaki tek farkı tümcecğin öznesinin durum eki gerektirip gerektirmemesi ve özne-fiil uyumunun varlığı ya da yokluğunun yarattığını gözledik. Burada ise ad öbeklerinde böyle bir seçenek bulunmadığını ve normalde -mEK ekiyle karşılaşmayı beklediğimiz halde bu ortamlarda -mE- ekinin belirlediğini görüyoruz. Bu eklerin böyle iki ayrı ortamdaki dağılımının birbirini tümler özellikte olması bunların temelde aynı ek olduğu görüşünü destekler nitelikte. Böylelikle -mE-'nin -mE-'ye, -mEK'in ise -mE- ile -K'nın birleşmesinden oluştuğunu söyleyebiliriz.

2.3. -mE(K) ve -İş- Eklerinin Zaman Göndergesi.

-mE(K) tümceciklerinin zaman göndergesi bir üst tümcecğin zaman göndergesine bağımlı olarak değerlendirilir. Bu tümceciklerin belirttiği olayın bir üst tümcecikteki eylem ya da duruş anına dek gerçekleşmemiş olmalıdır. Örneğin hatırla fiilinin altındaki -mE(K) tümceciklerindeki eylem hatırlama zamanı sırasında gerçekleşmemesi gerekir. Aynı olgu unut fiilinde de görülür:

- (17) a. Ahmet [PRO kapısını kilitlemey]i hatırladı
 b. Canan [PRO mektubu atmay]ı hatırladı
- (18) a. Ahmet [PRO Ayşe'yi öpmey]i unuttu
 b. Canan [PRO Ali'ye uğramay]ı unuttu

(17)'deki hatırlama anlarında Ahmet kapısını kilitlememiş, Canan da mektubu atmamış olmalıdır. Bu tümceler hatırlanan olayın hatırlama zamanı sonrasında gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği konusunda da herhangi bir ipucu sağlamaz. Öyle ki, yalnızca (17)'deki tümcelere bakarak Ahmet'in daha sonra kapısını kilitleyip kilitlemediğini ya da Canan'ın mektubu atıp atmadığını kestirmemiz olanaksızdır. Aynı şekilde (18)'deki unutturma anlarında Ahmet'in Ayşe'yi öpmemiş, Canan'ın da Ali'ye uğramamış olması gerekir. Bu olayların daha sonra gerçekleşip gerçekleşmediği ise gene belirsizdir.

Buna karşılık -İş- ekini taşıyan tümceciklerin sözünü ettiği eylemler bir üst tümcecikteki eylem ya da duruş zamanında gerçekleşmiş olmalıdır.¹⁰

Kural

- (19) a. Ahmet [pro kapısını kilitleyişi]ni hatırladı
 b. Canan [pro mektubu atışı]ni hatırladı
 (20) a. Ahmet [pro Ayşe'yi öpmüşü]ni unuttu
 b. Canan [pro Ali'ye uğrayışı]ni unuttu

Kapı kilitleme ve mektup yazma eylemlerinin burada hatırlama anı öncesinde gerçekleştirilmiş olması zorunludur. Diğer bir deyişle (19a)'da Ahmet'in (19b)'de ise Canan'ın hatırladığı şey hatırlama anı öncesinde kapı kilitleme ve mektup atma eylemlerini gerçekleştirmiş olmaları. Benzer biçimde unutma anı öncesinde Ahmet'in (20a)'da Ayşe'yi öpmüş, Canan'ın ise (20b)'de Ali'ye uğramış olması gerekmektedir.

-İş-'li tümcecikler çeşitli belirteçlerle zamanları ileriye kaydırıldığında bile -mE(K)'li tümceciklerden oldukça farklı yorumlanır.

- (21) a. [Ahmet'in yarın Ayşe'yle evlenmesi] herkesi şaşırtacak
 b. [Ali'nin gelecek ay işsiz kalması] annesini üzecek
 (22) a. [Ahmet'in yarın Ayşe'yle evlenişi] herkesi şaşırtacak
 b. [Ali'nin gelecek ay işsiz kalışı] annesini üzecek

İçinde -mE(K) ekinin bulunduğu (21)'de bu tümceleri söyleyenin Ahmet'in yarın Ayşe'yle evleneceğine ya da Ali'nin gelecek ay işsiz kalacağına inanması gerekmez çünkü değerlendirilmesi geleceğe kaydırıldığında -mE(K)'li tümceciklerdeki eylemlerin doğruluk derecesi belirsiz kalır. Buna karşılık geleceğe kaydırılmış -İş-'li tümceciklerdeki eylemlerin doğruluğu önceden belirlenmiş olmalıdır. Yani, (22)'de Ahmet'in yarın Ayşe'yle evleneceği ve Ali'nin gelecek ay işsiz kalacağının konuşma anında kesinlik kazanmış olması gerekir.

-İş-'li tümceciklerin sözünü ettiğim bu özelliği İngilizce'deki Poss-ing ulaçlarının Portner (1992) tarafından anılan yorumu ile hemen hemen aynıdır. Öte yandan, -mE(K)'li tümceciklerdeki olayların bir üst tümcecikteki eylem ya da duruş zamanında gerçekleşmemiş olması Bresnan (1972) ve Stowell'in (1982) İngilizce mastarlarda gözlendikleri 'göreceli gelecek' yorumunu çağrıştırır. Bu benzerlikler

-mE- ekinin -mEK eki ile birlikte Türkçe'deki mastar eklerini oluşturduğunu, -Iş- ekinin ise ulaç eki olduğu görüşünü destekler.

3. -DIK- ve -EcEK- Eklerinin Zaman Özellikleri.

-Iş-, -mE-, ve -mEK ekleri gibi -DIK- ve -EcEK- ekleri de tümüyle fiil davranışı sergiler. Bu ekleri taşıyan fiiller tümleçlerine durum eki sağladıkları gibi, ettirgen, edilgen, ve olumsuzluk ekleriyle de birleşebilir ve sıklık belirteçleriyle nitelenebilir. Bu bölümde -DIK- ve -EcEK- eklerinin geçmiş ve gelecek zaman ekleri olduklarını öne sürdükten sonra, bunları taşıyan tümceciklerin -mE(K) mastarlarından ve -Iş- ulaçlarından olan farklarını vurgulayacağım.

3.1. Zaman İlişkileri ve Biçimsel Benzerlikler.

Bir çok araştırmacı yantümcelerdeki -EcEK- ekinin gelecek zaman anlamını taşıdığı görüşünde birleşir.¹¹ Bunda kuşkusuz en belirgin etkenlerden biri -EcEK-'li tümceciklerdeki olay zamanının bir üst tümcecikteki eylem ya da duruşun geleceğine kaydırılmış olarak değerlendirilmesidir.

(23) a. Ahmet [Ayşe'nin işe gideceği]ni sanıyor

b. Ali [Canan'ın erken uyuyacağı]nı anladı

Burada Ayşe'nin işe gitme zamanı Ahmet'in sanma zamanını, Canan'ın uyuma zamanı ise Ali'nin anlama zamanını izlemek zorundadır, bu da yantümcedeki olayın anatümcedeki eylem ya da duruşun geleceğinde yer aldığı anlamına gelir. Bu verilerden yola çıkarak -EcEK- ekini hem yan hem de anatümcelerde gelecek zaman eki olarak kabul etmemiz mantıklıdır.

-DIK- ekinin gerçekte ne olduğunu saptamak ise görece daha zor. Bir yandan anatümcelerdeki geçmiş zaman -DI- ekiyle olan biçimsel benzerliğinin basit bir rastlantı olması uzak bir olasılık. Ayrıca -EcEK-'li tümcecikleri seçen fiillerin bununla birlikte -DIK- tümceciklerini seçiyor olması da anlamlı. Bu olgulara dayanarak -DIK- ekinin yantümcelerdeki geçmiş zaman eki olduğunu öne sürebiliriz. Ancak bugüne dek -DIK- ekinin geçmiş zaman eki olarak sınıflandırılmamış olmasının belki de en önemli nedeni -DIK- tümceciklerindeki olayların bir üst

tümcecikteki olayın hem geçmişinde hem de bu olayla eşzamanlı olarak değerlendirilebilmesi.

- (24) a. Ahmet [Ayşe'nin uyuduğu]nu sanıyor
 b. Ahmet [Ayşe'nin uyuduğu]nu anladı
 c. Ahmet [Ayşe'nin uyuduğu]nu anlayacak

Burada Ayşe'nin uyuma zamanı sanma ve anlama zamanlarının öncesine gelebileceği gibi bunlarla çakışıyor da olabilir. Bu ikinci olasılık -DIK-'in sözünü ettiğim gizli şimdiki zaman yorumuna denk gelir.

Bu olguya iki türlü yaklaşmamız olası: Ya Kennelly (1990) ve diğer yazarları izleyerek -DIK- ile -DI- arasındaki her tür benzerliği bir yana itip bu iki eki tümüyle farklı iki ayrı birim olarak tanımlayabiliriz, ya da bu iki ekin arasındaki benzerlikleri ciddiye alarak -DIK- ve -DI- eklerinin temelde aynı olduğunu savunup yukarıda belirtilen eşzaman yorumunu başka yollarla açıklamaya çalışabiliriz. Kanımca bu ekler arasındaki benzerlik göz ardı edilemeyecek kadar net. Dahası, -DIK- ve -DI-'nin arasındaki biçimsel tek farkın -mE- ve -mEK masterlarında olduğu gibi gene bir -K- olması da son derecede düşündürücü. Aşağıda bu benzerliğin altını çizerek -DIK- ekinin aynı -mEK ekinde olduğu gibi -K-'nın daha basit bir birime takılanmasıyla oluşturulduğunu öne süreceğim.

-DIK- ekinin aslında -DI- ve -K-'dan oluştuğu savı yantümcelerdeki -DI-'nin anatümcelerdeki -DI-'yle aynı olup olmadığı sorusunu gündeme getiriyor hemen. Bu iki -DI-'nin aynı olduğunu varsaydığımız taktirde anatümcelerdeki -DI-'nin şimdiki zaman anlamını taşımamasını da açıklamamız gerekiyor. Ancak bu aşamada unutulmaması gereken nokta bir çok dilde geçmiş zamanın yantümcelerde şimdiki zaman anlamı taşıyabildiği ve bu anlamın anatümcelerde gözlenmediği.¹² Diğer bir deyişle geçmiş zaman -DI-'sinin yantümcelerde şimdiki zamana denk gelmesi ilk bakışta görüldüğü kadar tuhaf bir durum değil. Dünya dillerinde buna benzer örnekler arasında belki de üzerinde en çok çalışılmış olanı İngilizce'deki Zaman Dizisi olgusudur:

- (25) I knew [John was sleeping]
 1.sg bil-GEÇMİŞ J. ol-GEÇMİŞ uyu-ORTAÇ
 'John'un uyuduğunu biliyordum'

Burada John'un uyuma zamanı benim bunu bilme zamanımla ya aynıdır ya da uyuma zamanı bilme zamanından öncedir. Bu iki olayın eşzamanlı olması ancak yantümcedeki geçmiş zaman biçimbiriminin şimdiki zaman birimi olarak değerlendirilmesi durumunda olasıdır. Geleneksel kuramlarda bu sorun İngilizce'ye özgü olarak tasarlanmış bir Zaman Dizisi kuralıyla çözümlür. Bu kuralın görevi herhangi bir tümcecikte geçmiş zaman birimi bulunduğunda altındaki yantümcelerin şimdiki zaman birimlerini toptan geçmiş zamana dönüştürmektir. Ancak son zamanlarda özellikle Enç (1987, 1991a), Ogihara (1989), ve Stowell (1992) gibi yazarlar bu olguyu Zaman Dizisi kurallarına başvurmadan açıklamaya çalışmıştır. Birbirlerinden oldukça farklı sistemler geliştirmelerine karşın her üç yazar da geçmiş zamanın sözü geçen bu davranışına değişken zaman kavramıyla yaklaşır.

Değişken zamanın özelliği tümcenin zamanını kendi başına belirleyememesi, bu yüzden de bir üstündeki zamanın değerini alması. Bu açıdan bakıldığında, yantümcelerdeki -DI- ekinin geçmiş zamanın yanısıra değişken zaman olma özelliği de taşıdığını varsayabiliriz. Böylece örneğin (24)'te Ayşe'nin uyuması ile Ahmet'in sanma ve anlama zamanının aynı olduğu ortamda -DI-'nin değişken zaman olarak kullanıldığını, uyuma eyleminin sanma ve anlama olaylarından önce geldiği ortamda ise -DI-'in geçmiş zaman olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Anatümcelerde -DI-'nin şimdiki zaman anlamı taşıyaması da değişkenlerin kendilerini bağlayacak işlemcilerle olan gereksinimiyle açıklanabilir. Diğer bir deyişle, anatümcelerdeki değişken -DI- konuşma anı değerini sağlayacak bir işlemciden yoksun olduğu için geçmiş zaman eki taşıyan anatümceler şimdiki zaman olarak yorumlanamaz.

Bu yazarlardan hiç biri değişken zamanın bu denli çeşitli dillerde neden hep geçmiş zaman biçimbirimiyle çakıştığı sorusuna doyurucu bir yanıt sağlamıyor. Bu yazıda benim de bu soruna önerebileceğim herhangi çözüml yok. Bu noktaya kadarki tartışmadan çıkarabileceğimiz sonuç -DIK- ekinin anatümcelerde bulunan geçmiş

zaman -DI- ekiyle ne olduğunu daha henüz saptamadığımız -K- takısının birleşmiş biçimi olması.

3.2. -DIK- ve -EcEK- Eklerinin -mE(K) Ekinden Yorum Farkı.

Yantümcelerdeki -DI(K)- ve -EcEK- eklerinin -mE(K) ekiyle olan farkı anantümcelerde söyle gibi fiillerin bulunduğu ortamlarda daha rahat gözlenir.

- (26) a. Ahmet Ayşe'ye [pro okula gittiği]ni söyledi
 b. Ali muhasebeciye [pro hesapları şışirdiği]ni söyledi
 c. Canan muslukçuya [pro contaları değıştirdiği]ni söyledi
- (27) a. Ahmet Ayşe'ye [pro okula gideceği]ni söyledi
 b. Ali muhasebeciye [pro hesapları şışireceği]ni söyledi
 c. Canan muslukçuya [pro contaları değıştireceği]ni söyledi
- (28) a. Ahmet Ayşe'ye [pro okula gitmesi]ni söyledi
 b. Ali muhasebeciye [pro hesapları şışirmesi]ni söyledi
 c. Canan muslukçuya [pro contaları değıştirmesi]ni söyledi

Bu ortamlarda -DI(K)- ve -EcEK-'li tümcecikler söz ettikleri eylem ya da duruşun bu takıların belirttiği zamanda gerçekleştiğini ya da gerçekleşeceğini bildirir. Buna karşılık -mE(K)'li tümcecikler bu eylem ya da duruşun gerçekleştirilmesine ilişkin birer komut olarak yorumlanır. Aynı farklılığa unut gibi fiillerde de rastlarız.

- (29) a. Ayşe [pro okula gittiği]ni unuttu
 b. Muhasebeci [pro hesapları şışirdiği]ni unuttu
 c. Muslukçu [pro contaları değıştirdiği]ni unuttu
- (30) a. Ayşe [pro okula gideceği]ni unuttu
 b. Muhasebeci [pro hesapları şışireceği]ni unuttu
 c. Muslukçu [pro contaları değıştireceği]ni unuttu
- (31) a. Ayşe [PRO okula gitmey]i unuttu
 b. Muhasebeci [PRO hesapları şışirmey]i unuttu
 c. Muslukçu [PRO contaları değıştirmey]i unuttu

Yantümce -DI(K)- ya da -EcEK- ekini taşıdığıında üst öznenin unuttuğu şey yantümcede belirtilen olaun unutma anı ya da sonrasında gerçekleşmiş ya da

gerçekleŖecek olduğudur. Öte yandan yantümce -mE(K) ekini taşıdığında bu olay unutma anı sırasında özne tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği halde gerçekleştirilmemiş olmalıdır.¹³ Diğer bir deyişle muslukçunun unuttuğu olay (29c)'de contaları daha önceden değiştirdiği, (30c)'de ise daha sonra değiştireceğidir. Buna karşılık (31c) muslukçunun contaları takması gerektiği sırada bu eylemi gerçekteştirmedeği ve sonuçta eksik iş yaptığı anlamına gelir. -DI-'li ve -EcEK-'li tümcelerde ise bu tip bir çıkarım zorunlu değildir. Bundan dolayı muslukçunun işini pürüzsüz bitirdiği durumlarda yalnızca (29c) ve (30c) geçerlidir, (31c) ise geçersiz.

Aradaki bu anlam farklılıkları -DI(K)- ve -EcEK-'in zaman eki, -mE(K)'in ise mastar gibi davrandığını gene gösterir.

3.3. -DI(K)- ve -Iş- Eklerinin Yorum Farkı.

Bölüm 2.3.'te -mE(K)'li tümceciklerle karşılaştırdığımızda -Iş-'li tümceciklerde fiilin betimlediği eylemin anatümcede belirtilen olay zamanı sırasında kesinleşmiş olması gerektiğini görmüştük. İlk bakışta bunun bir tür geçmiş zaman yorumu olduğu izlenimine kapılmamız olası. Ancak aşağıdaki örneklerde -DI-'li geçmiş zaman tümceciklerinin -Iş-'li ulaç tümceciklerinden çok farklı değerlendirildiğini görürüz.

- (32) a. Ahmet [pro buzdolabını bu kapıdan içeri soktuğu]nu hatırladı
 b. Ali [pro çarşıdan iki kilo soğan çaldığı]nı unuttu
 c. Ayşe [önündeki adamın topalladığı]nı farkettti
 d. Öğrenciler [Canan'ın toplantıda şiir okuduğun]nu duydu
- (33) a. Ahmet [pro buzdolabını bu kapıdan içeri sokuşu]nu hatırladı
 b. Ali [pro çarşıdan iki kilo soğan çalışı]nı unuttu
 c. Ayşe [önündeki adamın topallayışı]nı farkettti
 d. Öğrenciler [Canan'ın toplantıda şiir okuyuşu]nu duydu

Bu örneklerde hatırla ve unut fiilleriyle birlikte kullanıldığında -DI(K)'li tümceciklerdeki olayların tarihsel bir olgu olarak, -Iş-'li tümceciklerdekilerin ise birer anı olarak hatırlandığı ve unutulduğu gözlenir. Diğer bir deyişle -DIK-'li

tümceciklerde üst özne sözü geçen olayın gerçekleştiğini, -İş-'li tümceciklerde ise bu olayı oluşturan anların her birini hatırlar ve unuttur. Örneğin (32a)'da Ahmet buzdolabını mutfak kapısından içeri bir şekilde soktuğunu hatırladığı halde bunu nasıl becerdiğini tümüyle unutmuş olabilir. Buna karşılık (33a)'da Ahmet'in bu olayın baştan sona her anını, dolayısıyla da buzdolabını kapıdan içeri nasıl soktuğunu hatırlıyor olması gerekir. Öte yandan (32b)'de Ali'nin geçmişte çarşıdan soğan çalmış olduğunu tümüyle unutmuş olması gerekir. (33b)'de ise Ali soğan çalma olayının ayrıntılarını unuttuğu halde bu eylemi gerçekleştirmiş olduğunu kaba hatlarıyla hatırlayabilir. Benzer şekilde (32c)'de Ayşe önündeki adamın topalladığı gerçeğini farketmediği halde bu topallamanın ayrıntılarını ancak (33c)'de farketmiş olabilir. (32d)'de ise Canan'ın toplantıda şiir okuduğunu öğrencilerin bir başkasından söylenti olarak duymuş olması gerekir. Buna karşılık (33e)'de öğrenciler şöyle ya da böyle Canan'ın şiir okuyan sesini duymuş olmalı.

Bu son örnekte -İş-'li tümceciklerin ve genel olarak ulaçların nasıl bir işlev yüklendiğini görmemiz daha kolay. Burada Canan'ın şiir okuyuşu tümcecigi bir olaya değil fiziksel bir olguya gönderme yapmaktadır. Bundan yola çıkarak ulaçların tümcecikleri yalnızca sözdizimsel olarak adsallaştırmakla kalmayıp bu işlemi anlambilim düzeyinde de gerçekleştirdiğini söylemek yanlış olmaz. Genel olarak ulaçlaştırma işlemi doğruluk değeri taşıyan önermeleri belirli bir göndergeye sahip ifadelere dönüştürür. Bu yüzden ulaçların anlamını içerdikleri önermenin karşılaştırdığımız dünyada doğru olup olmadığını belirleyerek değil, bu dünyada önceden belirlenmiş olguların hangisine denk düştüğünü saptayarak değerlendirebiliriz.

Ulaçların belirli adlar gibi davranıyor olması daha önce gördüğümüz bir özelliklerini de açıklamamızı sağlar. Hatırlanacağı gibi (22)'de, gelecek zaman taşıyan anatümcelerin altında buldukları koşullarda -İş-'li yantümcelerdeki olayların konuşma anı sırasında gerçekleşmiş olmak zorunda olmadığını, ancak gerçekleşeceğinin kesinlik kazanmış olmasının gerektiğini gözlemiştik. Aşağıda belirli adların da böyle davrandığını görebiliriz.

- (22) a. [Ahmet'in yarın Ayşe'yle evlenişi] herkesi şaştıracak
 b. [Ali'nin gelecek ay işsiz kalışı] annesini üzecek
- (34) a. [Ahmet'in Ayşe'yle evliliği] herkesi şaştıracak
 b. [Ali'nin işsizliği] annesini üzecek

Sözettilikleri olayların zaman göndergesi açısından (34)'teki ad öbeklerinin yorumu (22)'deki ulaçların yorumuyla aynıdır. Hem ad öbeklerinde hem de ulaçlarda evlenme ve işsizlik olaylarının konuşma anı sırasında gerçekteleşmiş olması gerekmediği halde sözkonusu evlilik ve işsizliğin o sırada planlanmış ve konuşanın kafasında kesinleşmiş olması gerekir.

Buraya kadarki bölümlerde, yantümcelerde rastladığımız fiil çekim eklerinin girişte önerdiğim tarzda sınıflandırmasını destekleyen veriler sundum. Bunu izleyen son iki bölümde ise -Iş- ekinin ulaç, -mE- ve -mEK eklerinin -mE- temelli master, -EcEK- ekinin gelecek, -DIK- ekinin ise -DI- kökenli geçmiş zaman eki olduğunu varsaydığımızda özgün bir ek olarak önümüze çıkan -K- takısının kimliğini belirlemeye çalışıp, daha sonra da bu önerilerin doğurduğu sorunlardan ilginç bulunduğum bir kaç tanesini tartışacağım.

4. -K- Ekinin Tümlayici Özellikleri.

-mEK ekinin -mE- ve -K-, -DIK- ekinin ise -DI- ve -K- diye iki parçadan olduğu savı Türkçe'deki yantümcelerde kimliğini henüz saptamadığımız bir -K- takısının özerk bir konumu olduğu anlamına gelir. Aşağıda -K-'nın Türkçe'deki tümlayici (TÜMLE) olduğunu göstereceğim.¹⁴ Ancak bundan önce yantümcelerdeki -EcEK- ekinin anatümcelerdeki gelecek eki -EcEK-ten farklı olarak böyle bir -K- içerdiiğini, yani yantümcelerdeki -EcEK-'in -EcEK- + -K- olduğunu savunacağım.

Türkçe'de soldaki ilk iki heceden sonra seslilerarası /k/'nın yumuşatılarak yariesesli /w/'ye (standart yazımda 'ğ' harfi) dönüştürüldüğü, konuşma ağzında ise / /'nın belli ortamlarda /y/, /w/, ya da /w/ yarieseslisine dönüştüğü, diğer ortamlarda ise bir önceki sesliyi uzatarak düştüğü bilinen bir gerçektir.¹⁵ Bu işlemin burada

Kural

işimize yarayan özelliği gene konuşma ağzında -EcEK- ekinden sonra yarattığı uzun seslinin anatümcelerde kısaltılabilmesi, yantümcelerde ise kısaltılamaması.

- (35) a. pro eve gideceğim --> ??/gitjeem/
 --> /gitjem/
 b. [pro eve gideceğim] belli --> /gitjeem/
 --> */gitjem/

Uzun sesliyi kısaltan bu işlem /k/'nın düşmesinden sonra bitişik kalan -EcEK-'in ikinci seslisi ile onu izleyen uyum ekinin seslisi arasındaki bölgeyi hedef alır. Buna dayanarak bu iki ek (-EcEK- ile -Im) arasında sesli kısaltması kuralının uygulanmasını engelleyen soyut bir sessel öge bulunduğunu varsaydığımızda bu seslinin neden kısaltılmadığını da açıklamış oluruz. Bu açıdan yantümcelerdeki -EcEK- ekinin aslında -EcEKK- olduğunu ve bu ikinci -K-'nın da -mEK ve -DIK- eklerindeki -K- ile aynı olduğunu ileri sürmek olasıdır.¹⁶

Böylelikle -K-'nın ilk tahminimizden daha düzenli bir dağılım gösterdiğini ve yalnızca belli yantümce tiplerinde, yani mastar ve zaman tümceciklerinde rastlandığını gözlemiş oluyoruz. Bu tümcecikleri ulaçlardan ayıran özellik genellikle tümleyici öbeği (TÖ) altında bulunmaları, ulaçların ise daha önce belirttiğim gibi bir ad (AÖ) ya da belirleyen öbeği (BÖ) içinde bulunmaları. Bundan yola çıkarak -K-'nın TÖ'nün başı T⁰ olduğu savunulabilir. Bu görüşü destekleyen kimi veriler aşağıda belirtilmiştir.

4.1. Eksik Tümcecikler ve Olağandışı -I Durumu.

Türkçe'de san, say, varsay, ve ilan et gibi fiillerin seçtiği yantümcelerin özneleri yalnızca ya da iyelik durum ekinin yanısıra normal koşullarda bütün tümlece atanan -I durum ekini alma olasılığına da sahiptirler.

- (36) a. Ahmet Ayşe'yi uyudu sanıyor
 b. Herkes Canan'ı bir üst sınıfa geçti varsayıyor
 c. Gazeteciler Ali'yi çatışmada yaralandı ilan etti

Olağandışı -I Durumu (OİD) işleminin gerçekleşmesinin zorunlu koşulu bu özneyi içeren tümceciğin 'eksik' olması, yani TÖ'den yoksun bulunmasıdır. Yukarıda örneklerini gördüğümüz eksik tümceciklerde -K- takısının düşmüş olması bunun TÖ'nün başı T⁰'a denk düşmesi gerektiğini gösterir.

Brendemoen ve Csato (1984) OİD yapısının davranışına göre Türkçe'de iki lehçe tanımlar. Bunların ilki olan A Lehçesi, alt özne alt fiille uyum gösterdiği ortamda OİD işlemine izin vermez. Bu lehçenin örnekleri Kornfilt (1977)'de bulunabilir. Öte yandan B Lehçesi aynı ortamda OİD işlemine izin verir. B lehçesinin örnekleri (37)'deki gibidir.

- (37) a. Ahmet **beni** uyudum sanıyor
 b. Herkes **beni** bir üst sınıfa geçtim varsayıyor
 c. Gazeteciler **beni** çatışmada yaralandım ilan etti

B Lehçesine baktığımızda OİD tipi yapıları aşağıdaki normal yantümcelerden ayıran tek özelliğin bunlarda -K- takısının eksikliği olduğu, dolayısıyla da -K-'nın T⁰ olmasının akla yakın bir öneri olduğu görülebilir.¹⁷

- (38) a. Ahmet [**benim** uyuduğum]u sanıyor
 b. Herkes [**benim** bir üst sınıfa geçtiğim]i varsayıyor
 c. Gazeteciler [**benim** çatışmada yaralandığım]ı ilan etti

4.2. Masterlarda Durum Eki.

Yantümcelerde -K- bulunmadığında tümceciğin eksik olduğunu kabul edersek -mE- ve -mEK masterlarının dağılımına Raposo'nun (1986) önerdiği sistem içinde doğal bir açıklama getirebiliriz. Raposo'nun önerisine göre Avrupa Portekizce'sinde özne-fiil uyumu gösteren masterlarda fiilin zorunlu olarak T⁰'a yükselmesinin nedeni masterlı ÇEKİM'in (Ç⁰) kendi başına özneye yapısal durum eki sağlayamamasıdır. ÇEKİM'de bulunan fiilin TÜMLE'ye (T⁰) yükselmesi ÇEKİM'e üst fiil tarafından durum eki atanmasıyla sonuçlanır. Durum eki taşıyan masterlı ÇEKİM bundan sonra kendi öznesine yalın durum eki sağlayabilir.

Raposo'nun önerisini Türkçe'ye uyarladığımızda karşılaştığımız senaryo şudur: Portekizce'de olduğu gibi Türkçe'de de masterlı ÇEKİM kendi başına özneye

durum eki sağlayamaz. Herhangi bir nedenden ötürü Ç⁰'ın T⁰'a yükselmesinin bu sorunu çözmeye yeterli olmadığını varsaydığımızda (bunun tartışması aşağıda) mastarlı tümceciklerin özne-fiil uyumu gösterip öznesine durum eki sağlayabilmesinin tek koşulu üst fiillerin TÖ'yü tümüyle aradan çıkararak doğrudan ÇÖ seçmesi olacaktır. Böylece alt özne durum eki gerektirdiğinde TÖ, dolayısıyla da -K- aradan çıkarılacak, alt özne PRO olduğunda ise TÖ ve -K- yantümcedeki varlığını sürdürebilecektir.

- (39) a. Ahmet [PRO evde yalnız kal-ma-k-∅]tan çekiniyor
 b. Ahmet [Ayşe'nin evde yalnız kal-ma-∅-sı]ndan çekiniyor

Bu örneklerden (39a)'da (kal-ma-k-0-tan) mastar eki -ma- ve TÜMLE eki -K-'ndan sonra özne-fiil uyumunun bulunmadığı, (39b)'de (kal-ma-0-sı-ndan) ise mastar eki -ma-'nın ardından TÜMLE -K-'sının atlanarak özne-fiil uyum -sı-'sının getirildiği görülebilir.

4.3. Eşgöndergesizlik Alanı ve -K-.

Alt öznenin gizli adıl pro olduğu ortamlardaki yantümcelerde -K-'nın eksikliği bu adıyla bir üst tümcecikteki öğeler arasında eşgönderge olasılığını tümüyle ortadan kaldırır.

- (40) a. Ahmet₁ [pro₁ Ankara'ya gittiği]ni sandı
 b. Ayşe₁ [pro₁ o kitabı bitirdiği]ni varsaydı
 (41) a. *Ahmet₁ [pro₁ Ankara'ya gitti] sandı
 b. *Ayşe₁ [pro₁ o kitabı bitirdi] varsaydı
 (42) a. *Ahmet₁ [pro₁ Ankara'ya gitmesi]ni istiyor
 b. *Ayşe₁ [pro₁ o kitabı bitirmesi]ni kutladı

Doğrusu Türkçe'de eşgönderge alanlarının nasıl tanımlanması gerektiğinin bugüne dek kesinlik kazandığı söylenemez. Ancak -K-'yı T⁰ saydığımız taktirde TÖ'yü bu adılara doğal bir eşgönderge alanı tanımlamamız olasıdır. Bu durumda adıl öznelerin eşgönderge alanının kendi tümceciklerindeki TÖ olduğunu, T⁰'ın (-K-) bulunmadığı

ortamlarda ise bu alanın bir üst tümcecige (büyük bir olasılıkla bu tümcecigin fiil öbeğine) kadar genişletildiğini öne sürebiliriz.

4.4. Fiilin TÛMLE'ye Yükselmesi.

T⁰ olduğunu savunduğum -K- takısının fiil kökü ve takılarından oluşan bütün içinde yeralması fiilin Yüzeysel Yapı'da T⁰'a kadar yükseldiği anlamına gelir. Bu bölümde fiillerin T⁰'da bulunmasının Türkçe sözdiziminde rastladığımız kimi olgulara nasıl bağlanabileceğini göstereceğim. Burada akıldan çıkarılmaması gereken nokta aşağıda tartışacağım olguların hiçbirinin demin yaptığım önerileri kanıtlar nitelikte olmaması ve aşağıdaki savların yalnızca dilde varolan bir takım olguların yukarıda savduğum görüşler çerçevesinde yeniden yorumlanmasıdır.

4.4.1. Tümcecik Üzerindeki Durum Ekleri.

Yantümcelerin taşıdığı durum eklerinin fiil bütününde belirmesi fiilin Y-yapısında en azından durum ekinin bulunduğu basamağa kadar tırmandığı biçiminde yorumlanabilir.

- (43) a. Ahmet [Ayşe'nin okuldan ayrıldığı]nı biliyor
b. Ahmet [Ayşe'nin okuldan ayrıldığı]na inanıyor.

Yapısal durum eklerinin tümleçlere tam olarak nasıl sağlandığı tartışmasına hiç girmeden burada gözlemekle yetineceğimiz olay yantümceye atanan durum ekinin anatümceden kaynaklanması ve bu işlemin anatümce içinde yerel bir olgu olması. Fiilin Ç⁰ aracılığıyla T⁰'a yükselmesi durum ekinin bu fiil bütününün sonunda yeralmasını sağlar.

4.4.2. Öznelerde ÇAK Etkisinin Görülmemesi.

Fiilin yantümcelerde T⁰'a yükseldiğini, öznenin ise ÇÖ düzeyinde kaldığını varsaydığımızda, fiilin T⁰'dan [BELİR, ÇÖ]'deki özneyi yönetebilmesi gerekir. Bu durumda öğelerin özne durumundaki tümceciklerden Huang'ın (1982) Çıkarma Alanı Koşulu'nu (ÇAK) çiğnemenen kurtulabilmesini beklememiz mantıklı olur. Ortaç yantümcelerindeki işlemcilerin özne durumundaki tümceciklerden dışarı çıkabildiği aşağıda görülmektedir.

- (46) a. [Op [[Ahmet'in t mektup yazması]nın beni kızdırdığı]] adam
 b. [Op [[Ayşe'nin yarınki karşılaşmada t yenmesi]nin kaçınılmaz olduğu]] kadın
 c. [Op [pro [herkesle [t annesi]nin konuştuğu]nu duyduğum]] öğrenci¹⁸

Yantümcelerdeki fiillerin T⁰'da bulunması durumunda özneleriyle gireceği yapısal ilişki nesneleriyle olan ilişkisine eşdeğer olacağından, özne durumundaki tümcecik ya da öbeklerin ÇAK etkisi göstermemesi hiç de şaşırtıcı değildir.

4.4.3. Özne Konumundaki Olumsuzluk Malzemeleri.

Türkçe'de kimse, hiç bir şey gibi ad öbekleri ancak olumsuzluk eki ya da soru ortamlarında varolabilir:

- (47) a. *Kimse eve gitti
 b. Kimse eve gitmedi
 c. Eve kimse gitti mi?
 (48) a. *Ahmet [kimsenin eve gittiği]ni sanıyor
 b. Ahmet [kimsenin eve gitmediği]ni sanıyor¹⁹

Genelde bu tür Olumsuzluk Malzemelerinin (OM'lerin) bir çok dilde yalnızca nesne olarak rastlanmasına dayanılarak bu tip öbeklerin Y-Yapısında olumsuzluk biriminden aşağıda bulunması gerektiği öne sürülmüştür. Aynı ilişkinin Türkçe'de de Y-Yapısında geçerli olduğunu ve bu düzeyde OM'lerin olumsuzluk ekini taşıyan fiilden daha yüksekte bulunmasına izin verilmediğini aşağıdaki örnekte görebiliriz.

- (49) a. *Kimse [t çatışmada vurulmadı] sanılıyor
 b. Kimse [t çatışmada vuruldu] sanılmıyor

Olumsuzluk ekinin yantümcedeki fiilde bulunmasının (49a)'da kötü olması (47b) ve (48b)'deki fiillerin OM'lerden alçak olamayacağını gösterir. Kornfilt (1984)'de de gözlendiği gibi OİD öznesinin OM olması durumunda olumsuzluk ekinin yantümce yerine anatümcede bulunması gerekir.

- (50) a. *Ahmet kimseyi çatışmada vurulmadı sanıyor
b. Ahmet kimseyi çatışmada vuruldu sanmıyor

Buradaki önerilerimiz doğrultusunda bu olguya şimdilik iki farklı açıklama getirebiliriz: (a) TÖ yantümceden çıkarıldığında olumsuzluk ekini taşıyan fiil en fazla öznenin bulunduğu düzey olan ÇÖ'ye kadar yükselebilir. Sonuçta fiil öznenen daha yüksek olmadığı için OM'ler bu tip ortamlarda barınmaz. (b) OİD işlemleri alttaki öznenin bir üst tümceciğe taşınmasını zorunlu kıldığından OM öznesi (50a)'da olumsuzluk ekini taşıyan fiilden daha yüksekte bulunur, dolayısıyla da alttaki fiilin olumsuzluk eki OM'nin varlığına izin verecek durumda değildir.

Bu açıdan bakıldığında Türkçe'de olumsuzluk eki -mE-'yi taşıyan fiilin hem ana hem de yantümcelerde OM öznelere daha yüksekte bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Fiillerin T⁰ düzeyine yükselmesi, buna karşılık öznelerin ÇÖ düzeyinde kalması OM'lerin Türkçe'de özne olarak bulunabilmesine doğal bir açıklama sağlar. Anatümce fiillerinin T⁰'a yükselmesi bundan önceki bir yazımda da (Kural 1992) savunduğum gibi fiil sonrası ögelerin TÖ'ye bitiriştirilmiş olmasını, böylece de tümceciklerindeki herşeyden daha yüksekte bulunmalarını gerektirir.

5. Yanıtlanmamış Sorular.

Bundan önceki bölümlerde Türkçe'nin tümce yapısına ilişkin belli çıkarımlarda bulunduk. Yazıyı bitirmeden önce řu ana kadar bir kenara itmek zorunda kaldığımız soruların bir kısmına çözüm getirmeye çalışacağım.²⁰

5.1. Yantümcelelerin Ulaç Özellikleri.

Girişte de belirttiğimiz gibi Türkçe'deki yantümcelelerin hemen hepsi aşağdaki ad/ulaç özelliklerini sergiler.

- (3) a. Bu tümceciklerin öznesi adın iyelik durumunu taşıır.
b. Bu tümceciklerde özne-fiil uyumunun biçimi ad öbeklerindeki gibidir.
c. Bu tümcecikler zorunlu olarak durum eki taşıır.
- (4) Ahmet [Ayşe'nin uyuduğu]nu söyledi

Bütün yazı boyunca alışlagelmiş görüşlerin tersine -DIK-, -EcEK-, ve -mE- eklerinin ulaç olmadığını ve bunların zamanlı ÇÖ yansımasının başı Ç⁰ olduğunu öne sürdüm. Bu durumda sormamız gereken soru zamanlı tümceciklerin ulaç özelliklerinin nereden geldiği.

Burada önereceğim çözüm aslında bugüne dek yapılmış önerilerden çok da farklı değil. Underhill (1976)'dan beri süregelen yaklaşımı Abney'in (1987) sistemine uyarladığımızda Kennelly'nin (1990) de yaptığı gibi bu tümceciklerin hep BÖ altına yerleştirilmiş ÇÖ olduğunu ulaç özelliklerinin de bu BÖ'den kaynaklandığını söylememiz aslında oldukça akla yakın. Burada bu görüşü sorgulamamın tek nedeni bu tümceciklerin iç ve dış özelliklerine baktığımızda bunların ulaçlardan son derecede farklı davrandıklarını gözlememiz. Ancak gene de bu tümceciklerin ÇÖ'sünün üstünde BÖ yerine TÖ bulunduğunu kabul edip, bu TÖ'nün başı T⁰'ın bir çok Hint-Avrupa dilinden bildiğimiz T⁰'lara (TÜMLE) göre daha adsal bir içerik taşıdığını varsaymamız olası. Bu durumda ÇÖ'nün üstünde BÖ mü yoksa adsal bir TÖ mü bulunduğu o denli anlamlı bir ayrım olmaktan çıkıyor. Son aşamada hangi görüşü kabul edersek edelim, -Iş- tümceciklerinin özellikle yorumu bakımından -DIK-, -EcEK-, ve -mE(K)- tümceciklerine göre neden çok daha adsal bir davranış sergilediğini açıklamak zorundayız. Bu yazıda BÖ yerine TÖ kullanarak -K-'yı B⁰ yerine T⁰ olarak sunmamın ve -Iş- tümceciklerindeki ÇÖ'yü BÖ'nün, diğerlerindeki ise TÖ'nün tümleci yapmamın nedeni bu iki tümcecik tipini birbirinden ayırmanın gerekliliğidir.

T⁰'ın ve buna bağlı olarak TÖ'nün adsal içerik taşıması dolayısıyla Durum İlkesine uymak zorunda olması -K-'lı yantümcelerin ad öbeklerinde kötü olmasını açıklar. -mEK'li tümceciklerin bu ortamlarda -Iş-'li tümceciklerden bir miktar daha iyi olmasını ise T⁰'ın B⁰ kadar adsal olmamasına bağlayabiliriz. Öte yandan -mE- tümceciklerinin ad öbeklerinde serbestçe barınabilmesi ise bunların TÖ altında bulunmadığını gösterir.²¹

5.2. -mE- Mastarlarında TÖ.

Yukarda savunduğum görüşün tersine -mE- mastarlarının TÖ'sünün eksik olmadığı ve bu ÇÖ'lerin boş bir T⁰ ile birlikte bulunduğu olasılığını da burada irdelemek yararlı olacak. Bu çözümü destekleyen olgular şöyle sıralanabilir: (a) Bu tümcecikler de diğerleri gibi durum eki almak zorundadır, bkz. (51a). (b) Bunların öznesi konumundaki tümceciklerden dışarı öğe çıkarılabilir, bkz. (51b). (c) Bu tümceciklerdeki fiillerin taşıdığı olumsuzluk eki kimse gibi OM'lerin özne olmasına izin verir, bkz. (51c).

- (51) a. pro [Ahmet'in okula toplantıya geç gelmesi]*(ne) kızdım
 b. [Op [[[Ahmet'in t gitmesi]nin beni üzmesi]nin herkesi kızdırdığı] ev
 c. Ahmet [kimse'nin Ayşe'ye satışmaması]nı istiyor

Boş T⁰'dan yansıtılan TÖ'lerin Durum İlkesine uymak zorunda olmadığını varsaymakla bu tümceciklerin ad öbeklerinde sorun yaratmasını da engellemiş oluruz.

İlk bakışta çekici gelse bile bu yaklaşım özne durumundaki adılların eşgöndergesizlik alanının genişletilmesi olgusunu doğal biçimde açıklayamaz.

- (42) a. *Ahmet, [pro, Ankara'ya gitmesi]ni istiyor
 b. *Ayşe, [pro, o kitabı bitirmesi]ni kutladı

Dolayısıyla -mE- mastarlarının eksik tümce olduğu savında direktmek daha anlamlı görünüyor bana. Bu yaklaşım çerçevesinde yukarda sıraladığımız olguları açıklamaya kavuşturmak da aslında görüldüğü kadar zor değil.

-mE- tümceciklerinin öznesinin durum eki alabilmesini yukarda Raposo'nun (1986) öne sürdüğü gibi uyumlu mastarların ancak fiile eklenmiş Ç⁰'ın durum eki taşıdığı koşullarda öznelerine durum eki sağlayabilmesine bağlamıştık. Türkçe'de T⁰'ın kendisi durum eki gerektirdiğinden bir üst tümcecikten alacağı durum ekini özneye aktarması olanaksızdır. TÖ düşürüldüğü takdirde ise tümcecğin iskeletini oluşturan öbeklerin hiçbiri durum eki gerektirmediğinden Ç⁰ anatümceden aldığı durum ekini öznesine aktarabilir. Böylece bu tümceciklerde gördüğümüz durum ekinin anatümceden ÇÖ'ye verilen durum eki olduğunu söyleyebiliriz.

-mE-'li mastarların öznesinde ÇAK etkisinin görülmemesini ise TÖ'nün eksikliğinde anatümcedeki fiilin (ya da Y-Yapısındaki izinin) alt özneyi yönetmesine bağlayabiliriz. Bunun nedeni [BELİR, ÇÖ]'deki öznenin hemen üstündeki T⁰ ile olan yapısal ilişkisinin TÖ'nün olmadığı ortamlarda F⁰ ile gireceği ilişkiyle aynı olmasıdır.

Son olarak -mE- mastarlarının olumsuzluk eki taşıdığı ortamlarda OM'lerin kendi tümcecığının öznesi olmasına izin vermesi de Haegeman ve Zanuttini'nin (1990) öne sürdüğü kuramla açıklanabilir. Bu yazarlar OM'nin varlığının yapıya olumsuzluk anlamını ekleyen olumsuzluk öbeğinin (OÖ) başı O⁰'dan daha aşağı olmasına değil, OM'nin Mantıksal Yapıda (MY) OÖ'nün Belirleyicisine yükselmesine bağlı olduğunu ileri sürer. Bu durumda OM'lerin buldukları tümcecikteki varlığının yasallığı bunun MY'de [BELİR, OÖ]'ye yükselip yükselmemesine bağlıdır.

Türkçe'nin yukarıda gözlediğimiz yapı farklarını da hesaba kattığımızda önümüze çıkan manzara şudur: O⁰ fiil bütününde Ç⁰'den daha içerde bulunur, dolayısıyla OÖ'nün ÇÖ'nün altında yer alması gerekir. Bu durumda basit tümcelerde OM'lerin OÖ tarafından yasallaştırılmaları ancak iki şekilde olabilir: ya OM MY'de alçaltılarak [BELİR, OÖ]'ye yerleşir, ya da OM MY'de veya Y-Yapısında olumsuzluk ekinin de bulunduğu yansımanın belirleyicisine yerleşerek Belirleyici-Baş ilişkisi zorunluluğunu yerine getirir. Her iki durumda da fiilin Y-Yapısında OM'den daha yukarıda olması zorunluluğu ortadan kalkar, dolayısıyla da -mE-'li mastarlarda OM'nin özne olabilmesi fiilin bu tümceciklerde öznenin daha yüksekte olmasını gerektirmez.

Hatırlanacağı gibi yukarıda OİD tümceciklerinde OM'nin yasal olmasına iki açıklama vermiş ancak hangisinin daha doğru olduğunu saptamamıştık. Mastarlarda OM özneleri ile ilgili verdiğimiz çözümün doğru olması durumunda bu seçimi yapmamız daha kolaylaşıyor.

- (50) a. *Ahmet kimseyi çatışmada vurulmadı sanıyor
b. Ahmet kimseyi çatışmada vuruldu sanmıyor

Diyelim ki tümcelerde kimse'nin varlığını yasallaştıran olgu olumsuzluk ekini daha yüksek olması değil, kimse'nin MY'de ya da Y-Yapısında olumsuzluk ekini barındıran beğin belirleyicisine gidebilmesidir. Bu durumda (50a)'nın kötü olmasının nedeni OİD öznesi olarak kimsevi'nin Y-Yapısında bir üst tmceciceğe yükselerek olumsuzluk ekini taşıyan alt fiilden daha yukarıya yerleşmesi olacaktır.

-mE- tümceciklerinin boş bir T⁰ taşımadığını saptadığımıza göre bu bağlamda geriye kalan en önemli soru Tsz masterların neden ulaç özellikleri sergilediği. Bunun nedeni büyük bir olasılıkla yantümcelerin ulaç özelliklerinin adsal T⁰'dan değil, fiil bütününde bulunan durum ekinden gelmesi.²² Bu durumda üstünde adsal T⁰'ın bulunduğu tümceciklerdeki ulaç davranışının T⁰'a doğrudan değil, dolaylı olarak adsal T⁰'ın durum eki gerektirmesine bağlı olduğu söylenebilir.

5.3. Zamanlı Eksik Tümcecikler.

George ve Kornfilt'in (1981) 'dolaysız tümleç', Kennelly'nin (1992) ise 'C yapısı' olarak adlandırdığı yapıgenel davranışları bakımından ulaçtan çok anatmcelere benzer.

- (51) a. Bu tümceciklerin öznesi adın yalın durumunu taşır.
 b. Bu tümceciklerde özne-fiil uyumu anatümce uyumunu izler.
 c. Bu tümcecikler durum eki taşımaz.
- (52) a. Canan [okul geçen hafta tatile girdi] sanıyor
 b. Ayşe [Ahmet'i köpek ısırđı] sanıyor
 c. Ali [bizim takım maçı kazanacak] sanıyor

Bu tip tümceciklerde -K- ekinin bulunmaması adsal Tnn de bulunmadığını gösterir. Adsal Tnn eksikliği ise bu tümceciklerin (51)'de sıraladığımız fiil davranışlarını sergilemesine yol açar. Genel görünüş bakımından bu tümcecikler yukarda traşışmasını yaptığımız OİD tümceciklerini andırır. Aradaki tek belirgin fark yantmcenin öznesinin -I yerine yalın durum eki taşıması.

Burada üstünde durmak istediğim bir kaç konu var. Bunlardan ilki zamanlı eksik tümceciklerin (ZET) snn sıradan yantmcelere göre daha çok çeşit

göstermesi. ZET'lerin Ç⁰'ı anatümcelerde gördüğümüz beş zamanın herhangi biri olabilir.

- (53) a. Ahmet [masanın üstündeki vazoyu kedisi kırmış] sanıyor
 b. Ayşe [gürültü koşusundan geliyor] sanıyor
 c. Ali [yetmişbeş ikiyle tam bölünür] sanıyor

Ancak ZET'lerin tam anlamıyla anatümceler gibi davrandığını da söyleyemeyiz çünkü bu tümcecikler bu beş zamanın dışında hiç bir Ç⁰'ı barındıramaz.

- (54) a. *Ahmet [Ayşe pasaportunu uzatmalı] sanıyor
 b. *Ali [çocuklar dışarda oynasın] sanıyor
 c. *Canan [bayram bu yıl haftaçine gelse] sanıyor

Bu bakımdan ilk başta insanda öyle bir izlenim uyandırmasına karşın ZET'lerin herhangi bir şekilde anatümcelerine doğrudan uzantısı olduğunu ileri sürmek hatalı olur.

Hatırlanacağı gibi başlarda yantümcelerdeki -DIK- ekinin anatümcelerdeki -DI- ile aynı kökten geldiğini ve -DIK-'in şimdiki zaman biçiminde yorumlanabilmesinin -DI-'nin aslında iki farklı anlam taşımaya bağlı olduğunu öne sürmüştüm. -DI-'nin değişken zaman anlamının anatümcelerde bulunmamasını ise değişkenlerin değerinin işlemciler tarafından sağlanması, buna karşılık anatümcelerde böyle bir işlemcinin olmamasıyla açıklamıştım. Bu açıdan bakıldığında ZET'lerde gördüğümüz -DI-'nin yalnızca geçmiş zaman anlamı taşıyor olması anlamlı. Anatümcelerinin normal yantümcelerdeki değişken zaman -DI-'si için sağladıkları işlemciyi ZET'lerdeki değişken zaman için de sağlayabilmeleri gerektiği halde bu tümceciklerdeki -DI-'lerin şimdiki zaman olarak yorumlanmaları olanaksızdır. Burada öne sürebileceğimiz bir açıklama değişken zamanlı ÇÖ'lerin yalnızca -K- tarafından seçiliyor olması. Bu durumda anatümcelerdeki -DI-'nin aynı zamanda gizli şimdiki zaman anlamı taşımaması bu değişken zaman biriminin işlemci gerektirmesine değil, anatümcelerde -K-'nin bulunmamasına bağlamak zorundayız. _u anda ne yazık ki bu soruna getirebileceğim doyurucu bir çözüm yok, onun için bu konuyu burada açık bırakıyorum.

Okurun dikkatini çekmek istediğim ikinci olgu ise ZET'leri seçebilen fiillerin OİD tümceciklerini seçebilen fiillerin altkümesi olduğu, yani OİD tümceciklerine izin veren fiillerin yalnızca küçük bir kısmının ZET'leri barındırabilmesi. Örneğin bil, say, ilan et gibi fiiller OİD tümcecikleriyle bulunabilmelerine karşın ZET'leri reddetmekte, bununla birlikte san ve bir dereceye kadar varsay her iki tümleş tipini de kabul etmektedir. Bundan çıkarılabileceğimiz sonuç ise ZET'lerle OİD tümceciklerinin arasındaki farkın yalnızca öznenin taşıdığı durum ekinin -I ya da yalın olmasıyla kısıtlı olmadığı. OİD tümceciklerini seçen her fiilin ZET'leri seçememesi yantümce öznelerine yalın durum eki sağlamanın bu fiillerin sözlükte belirlenmiş bir özelliği olduğunu gösteriyor olabilir.

ZET'lere ilişkin son gözlemim dikkatli bakıldığında bunların sıradan zamanlı yantümcelerle aynı anlamı taşımadığı. Alt ve üst öznelerin üçüncü kişi olduğu durumlarda normal -DİK-'li ya da -EcEK-'li tümceciklerde, konuşanın bildirdiği önermenin doğruluk derecesine ilişkin herhangi bir inanç belirttiği algılanmaz.

- (55) a. Ahmet [Ayşe'nin sarımsakları ezdiği]ni sanıyor
 b. Ayşe [öğrencilerin sınavda kopya çektiği]ni sanıyor
 c. Canan [yüksek faiz oranlarının enflasyonu körüklediği]ni sanıyor

Benden bu tümcecikleri duyan biri benim Ayşe'nin sarımsakları gerçekten ezip ezmediğine, öğrencilerin sınavda kopya çekip çekmediğine, ya da faiz oranlarının enflasyonu körükleyip körüklemediğine ilişkin ne düşündüğüm konusunda hiç bir fikir sahibi olamaz. Buna karşılık aynı ortamda ZET kullandığımızda dinleyici bu tümceciklerdeki önermelere inanmadığım ya da en azından bunların doğruluk derecesinden kuşku duyduğum sonucunu çıkarır.

- (56) a. Ahmet [Ayşe sarımsakları ezdi] sanıyor
 b. Ayşe [öğrenciler sınavda kopya çekti] sanıyor
 c. Canan [yüksek faiz oranları enflasyonu körükledi] sanıyor

Burada ZET'leri kullanmakla dinleyiciye Ayşe'nin sarımsakları ezdiğinden, öğrencilerin kopya çektiğinden, ve faiz oranlarının enflasyonu körüklediğinden emin

olmadığımı ya da duruma göre bu önermelere hiç inanmadığımı belirtmiş oluyorum. ZET'lerin bu davranışına burada bir açıklama getiremeyeceğim.

6. Sonuç.

Bu yazıda bugüne dek kabul edilene gelmiş sınıflandırmanın dışına çıkarak yantümcelerdeki fiillerde gördüğümüz -İş- ekinin ulaç, -mE- ve -mEK eklerinin mastar, -DIK- ekinin geçmiş zaman, -EcEK- ekinin ise gelecek zaman eki işlevlerini gördüğünü gözledik. Bunun ardından bu eklerde rastladığımız -K-'nın yantümcelerdeki gelecek zaman eki -EcEK-'te de bulunduğunu ve bu takının Türkçe'deki tümleyici olduğunu gördük. Bundan da Türkçe'deki fiillerin Yüzeysel Yapıda T⁰'a dek yükseldiği sonucuna ulaştık. Bu yazı boyunca tartışmasını sunduğumuz çeşitli Ç⁰'ların (zaman, ulaç, vb) yorumlarının bundan sonraki çalışmalarda daha ayrıntılı incelenmesi yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA:

- Abney, S. 1987. The English Noun Phrase in its Sentential Aspect. Doktora Tezi. MIT.
- Aronoff, M. 1976. Word Formation in Generative Grammar. LI Monographs. MIT Yayınları. Cambridge, Massachusetts. ABD.
- Brendemoen, B. ve E. A. Csato. 1984. The Head of S in Turkish: A Comparative Approach to Turkish Syntax. A. A. Koç ve E. Erguvanlı Taylan ed. Proceedings of the Turkish Linguistics Conference. Boğaziçi Yayınları. İstanbul.
- Bresnan, J. 1972. Theory of Complementation in English Syntax. Doktora Tezi. MIT.
- Chomsky, N. 1981. Lectures on Government and Binding. Foris Yayınları. Dordrecht, Hollanda.
- Enç, M. 1987. Agreement and Governing Categories. Yayınlanmamış makale. USC.
- _____. 1991a. On the Absence of the Present Tense Morpheme in English. Yayınlanmamış makale. University of Wisconsin, Madison.

- _____. 1991b. The Semantics of Specificity. Linguistic Inquiry: 22: 1-25. MIT yayınları. Cambridge, Massachusetts. ABD.
- Erguvanlı Taylan, E. 1993. Türkçe'de -DIK Ekinin Yantümcelerdeki İşlevi Üzerine. Dilbilim Araştırmaları.
- George, L. ve J. Kornfilt. 1981. Finiteness and Boundedness in Turkish. F. Heny, ed. Binding and Filtering. MIT yayınları. Cambridge, Massachusetts. ABD.
- Haegeman, L. ve R. Zanuttini. 1990. Negative Concord in West Flemish. Yayınlanmamış makale. Universite de Geneve.
- Huang, J. 1982. Logical Relations in Chinese and the Theory of Grammar. Doktora Tezi. MIT.
- Kennelly, S. 1987. Turkish Gerunds. H. E. Boeschoten ve L. Th. Verhoeven ed. Studies on Modern Turkish: Proceedings of the Third Conference on Turkish Linguistics. Tilburg University. Tilburg.
- _____. 1990. Theta-Government in Turkish. GLOW toplantısı konuşması.
- _____. 1992. Turkish Subordination: [-CP, -Tense, +Case]. 6. Türkçe Dilbilimi Konferansı. Eskişehir.
- Kornfilt, J. 1977. A Note on Subject Raising in Turkish. Linguistic Inquiry: 8: 736-742. MIT yayınları. Cambridge, Massachusetts. ABD.
- _____. 1984. Case Marking, Agreement, and Empty Categories in Turkish. Doktora Tezi. Harvard Üniversitesi.
- Kural, M. 1992. Properties of Scrambling in Turkish. Yayınlanmamış makale. UCLA.
- _____. 1993. V-to(I-to)-C in Turkish. F. Beghelli ve M. Kural ed. UCLA Occasional Papers in Linguistics, Vol 11: Recent Papers in Syntax, Semantics, and Computational Linguistics. UCLA.
- Ogihara, T. 1989. Temporal Reference in English and Japanese. Doktora Tezi. University of Texas at Austin.
- Portner, P. 1992. Situation Theory and the Semantics of Propositional Expressions. Doktora Tezi. University of Massachusetts at Amherst.

Raposo, E. 1986. Case Theory and Infl-to-Comp: The Inflected Infinitives of European Portuguese. *Linguistic Inquiry*: 18: 85-109. MIT yayınları. Cambridge, Massachusetts. ABD.

Stowell, T. 1982. The Tense in Infinitives. *Linguistic Inquiry*: 13: 561-570. MIT yayınları. Cambridge, Massachusetts. ABD.

_____. 1992. *Aspects of Tense Theory*. GLOW konferans dizisi konuşması.

Underhill, R. 1976. *Turkish Grammar*. MIT yayınları. Cambridge, Massachusetts. ABD

NOTLAR

¹ Bu yazı büyük oranda daha önce hazırladığım bir başka yazıya (Kural 1993) dayanmaktadır.

² Yanılmıyorsam bu önerdiğim sınıflandırma bugüne dek hiç önerilmedi. Ancak benim bilmediğim bir yerde daha önce buna yakın bir öneri yapılmış olabilir. Böyle bir durum varsa bu kaynağı atlamış olmamdan dolayı özür dilerim.

³ Yapısal durum eklerinin genellikle -I durumuyla özdeşleştirilmesine karşın -E durumunun da yapısal olma olasılığı vardır.

⁴ Belirsiz tümleçlerin durum eki taşımamasına karşın ad öbeklerinde kabul edilebilirliği belirsiz nesnelere Enç'in (1991b) son zamanlarda tartışmaya açtığı -I durumu eksikliği açısından anlamlı.

(i) Ali'nin manzara resmi

(ii) Muhasebecinin yılsonu hesabı

Bu verinin ışığında gizli -I durumu olasılığını bir kenara itip belirsiz nesnelere tümüyle durum ekinden yoksun olduğu kararına varabiliriz.

⁵ Türkçe'de ulaç -Iş-'inin yanısıra adlaştırmacı bir -Iş-'in de bulunduğunu yadsımıyorum. Bu iki -Iş-'in arasındaki fark adlaştırmacı -Iş-'in fiil köküne genellikle keyfi bir anlam eklemesi. Örneğin görüş adlaştırmacı -Iş-'le oluşturulduğunda 'fikir' anlamına gelir, ulaç -Iş-'iyle oluşturulduğunda ise görme eyleminden sözeder.

(i) *Ahmet'in [dünyanın düzlüğü] görüşü

(ii) Ahmet'in (dün) Ayşe'yi görüşü

Bu yüzden giriş, çıkış, vürüviş gibi sözcüklerdeki -Iş-'in hem ulaç hem de adlaştırmacı ek olarak çift anlamlı yorumlandığı söylenebilir.

⁶ Türetim eklerinin sözdiziminde takıldığı kuramlarda da durum farklı değildir çünkü bu sistemlerde türetim eklerinden yansıtılan öbeklerin çekim eklerinden yansıtılan öbeklerden daha aşağıda bulunması gerekir.

⁷ Burada savunduğum görüşe ters giden yatırım ve vaptırım gibi örnekler bulmak zor değil. Ancak bunlar ikinci veya üçüncü ettiren eklerinin takılanmasına direnç

gösterir: *yatırtım, *yaptırtım (yatırtmak ve yaptırtmak ile kıyasla). Öte yandan dağılım ve dağıtım gibi kimi örneklerin ise dilde serbest kökü (*dağ) bulunmaz.

⁸ Aronoff'un Engelleme Etkisi'ne göre fiillerin adlaştırıcı aracılığıyla türetilmiş ad biçimi ulaç biçimlerinin oluşturulmasını kısmen engeller. Buradaki örneğe aktarıldığında bu öl'den ölüm'ün türetilmesi sözdiziminde ölüş'ün türetilmesini olumsuz etkilediği anlamına gelir.

⁹ Durum İlkesi (Chomsky 1981) her ad öbeğinin bir soyut durum eki taşıması gerektiğini öngörür.

¹⁰ -Iş- tümceciklerinde özne-fiil uyumu nedense zorunlu bir işlem. Ulaçların belki de buna bağlı bir başka özelliği de belirli adlar gibi davranarak sözgelimi ad öbekleri içinde belirsiz tümleçlerin tersine, durum eki taşımak zorunda olmaları. řu anda bu konuda herhangi bir fikir yürütmek istemiyorum.

¹¹ -EcEK- George ve Kornfilt'e (1981) göre gelecek ulacı, Kornfilt'e (1984) göre adlaştırılmış tümceciklerde gelecek eki, Kennelly'e (1990) göre ise [+ gelecek] görünüş ekidir.

¹² Arapça ve Rusça gibi saf görünüş dillerine baktığımızda en temel ayrımın tamamlanmış ve tamamlanmamış olayların arasında yapıldığını görürüz. Zaman dillerine uyarlandığında bu karşıtlık şimdiki ve gelecek zamanların birleştirilip bunların geçmiş zamandan ayrılmasına denk gelir. Karma yapıya sahip bir çok Hint-Avrupa dilinde karşılaştığımız olgu da budur. Bunun Türkçe'deki karşılığı yantümcelerdeki şimdiki zaman anlamının gelecek zaman eki -EcEK-'e yüklenmesidir. -DİK-'in şimdiki zaman anlamını bunun görünüş eki olmasına bağlayacak olursak (Kennelly 1990, Erguvanlı Taylan 1993) yanıtlamamız gereken ilk soru bunun ne tür bir görünüş olduğu ve diğer dillerde çok daha sık rastladığımız görünüşlerden neden bu denli farklı olduğu.

¹³ Yukarda -mE(K)'li tümceciklerdeki eylem ya da duruşun bir üst tümcecikđin zamanı sırasında gerçekteşmemiş olması gerektiğini gözlemiştik. Söyle ve unut gibi fiillerle birlikte kullanıldığında -mE(K)'li tümceciklerin -EcEK-'ten farklı olarak gelecek zaman bildirmediğini ve sözettiği olayın üsttümce zamanı sırasında gerçekteşmemiş olması dışında birşey belirtmediğini görüyoruz.

¹⁴ Bil-diğim kadarıyla -K-'nın tümleyici olduğu şimdiye kadar kimse tarafından iddia edilmedi.

¹⁵ Bu aslında burada geçiştirdiğim kadar basit bir işlem değil. Örneğin birikim gibi sözcüklerin varlığı bu kuralın yalnızca sözcük sınırları sonrasında devreye girebildiğini gösteriyor olabilir. Bunun yanısıra yakın zamanlarda eğemen ve süreçen'den eğemen ve süreğen'e yapılan geçiş ve buna karşılık voğurt'un *voğurt'a dönüşmemiş olması k yumuşatma işleminin diğer ilginç özelliklerinden.

¹⁶ Her ne kadar Türkçe hakkı, sıkın gibi örneklerde çift /k/'ya izin veriyor olsa da tek /k/'nın / /'ya dönüştüğu ortamlarda bildiğim kadarıyla /kk/ dizisine

rastlamıyoruz hiç. Bu ortamlarda /kk/ dizisine yaklaşan bulabildiğim tek örnek (i)'deki ki:

(i) pro o kadar acıktık ki

Ancak vurgu özelliklerine ve ses uyumuna baktığımızda ki'nin kendinden önce gelen sözcükle biçimsel olarak kaynaşıp tek bir sözcük oluşturduğunu söylememiz olanaksızdır.

17 Bu iki tümcecik tipini ayrıca durum ekinin konumu da ayırır. OİD tümceciklerinde -I durumu alt özneye, normal koşullarda ise fiilin tümleci olan yantümceciktir.

18 Bu örnekte işlemci değişkeninin anne ile uyum göstermesi buraya iz olarak geçtiğim boş öğenin aslında gizli özne pro da olabileceği kuşkusunu doğuruyor. Bu açıdan bu örneklerin hepsinde değişkenin pro olma olasılığı gözardı edilmemeli.

19 Burada yantümce sorularını vermememin nedeni bu ortamlarda olumsuzluk ekinin bulunmasından dolayı kimse'nin uygunluğunun sorudan mı yoksa olumsuzluk ekinden mi geldiğini kestirmenin güçlüğü.

(i) Ahmet [kimsenin eve gidip gitmediği]ni bilmiyor

Burada -K- ve özne-fiil uyumunun olumsuz fiilde bulunmasını asıl tümcecikçi ikinci fiilin oluşturduğu biçiminde yorumlayabiliriz:

(ii) Ahmet kimsenin eve [PRO gidip] gitmediği]ni bilmiyor

20 Bu sorular arasında teknik açıdan belki de en ilginç olanı uyum ekinin neden ve nasıl T⁰-K-'sını izlediği. Kural (1993)'te çeşitli olasılıkları denedikten sonra bunun uyum ekinin sözdizimsel bir baş olmadığına, buna karşılık fiilin Y-vapısındaki konumuna yerleştiği anda daha önceden topladığı kişi ve sayı uyumu içeriğinin biçimleştirilmesi olduğunu öne sürdüm. Bu yazıda bu konuya girmeyi hiç düşünmüyorum.

21 İddia sav gibi kimi adlar -DİK-, -EcEK-, ve -mE- tümcecikleriyle birlikte bulunabilir. Ancak dikkatli bakıldığında bunların tümleç değil belirten olduğu, dolayısıyla da diğer belirtenleri bu AÖ'den dışladığı görülür.

(i) a. [Ahmet'in uçan daire gördüğü] iddiası
b. *Ahmet'in [pro uçan daire gördüğüm] iddiası

(ii) a. [Enflasyonun yakında yavaşlayacağı] savı
b. *pro [enflasyonun yakında yavaşlayacağı] savım

22 Sonra'lı zaman ektümcelerinde öznenin iyelik değil de yalnız durum eki alması burada verdiğimiz açıklamanın tam olmadığını gösteriyor.

(i) [Ben geldik]ten sonra (Ayşe uyudu)

Bu tip tümceciklerde adsal -K- bulunmasına karşın (tümcecik İttüm eki taşımaktadır) fiil bütünüünün uyum eki taşımaması öznenin yalnız durumuna bağlı olan etkenlerden biri olmalı.